

Filozófia az élő testben

Shusterman, Richard. *Szómaesztétika és az élet művészete. Válogatás Richard Shusterman írásaiból.* Ed. Trans. Krémer Sándor. Szeged: JATEPress Kiadó, 2014. ISBN 978 963 315 181 5, Ragasztókött, 163 oldal, 1890 Ft.

A Szegedi JATEPress Kiadó egyik legfrissebb kiadványa egy az amerikai pragmatista filozófus, Richard Shusterman esszéiből összeállított tanulmánygyűjtemény, a *Szómaesztétika és az élet művészete*. A kötetben egy rövid bevezetőt négy, a fordító, Krémer Sándor által összeválogatott tanulmány követ, főleg Shusterman későbbi írásai közül.

Richard Shusterman jelenleg a Florida Atlantic University professzora, a neopragmatista filozófia egyik úttörője. Kutatásainak egyik legjelentősebb eredményét az esztétika szómaesztétikának keresztelt területének megalkotásával érte el, mely, ahogy azt a neve is sugallja, a tradicionális nyugati filozófia által sokáig háttérbe szorított, az elmével megbonthatatlan egységet alkotó test szerepét vizsgálja a filozófiának egy általa némileg újragondolt értelmezésében. Már a kötet fellapozása előtt is eredményesen következtethetünk annak tartalmára, hiszen borítóját *Az alvó Hermaphroditosz* szobrának képe díszíti, a test szépségét, érzékiségét és változandóságát megidézve.

Az első fejezet bevezetést kínál a szómaesztétika területére, melyben Shusterman megindokolja tudományának szükségességét valamint körvonalazza annak módszereit és céljait, itt tehát a szómaesztétikával kapcsolatos legalapvetőbb kérdésekre kapunk válaszokat. A második fejezet a szómaesztétika kidolgozásának útját mutatja be, Shusterman végigköveti az őt inspiráló (gyakran nem kizárólag) filozófiai irányzatokat és saját teoretikus fejlődését. A harmadik fejezet a „szerelem művészetének” ázsiai kultúrában elfoglalt helyét vizsgálja, a foucault-iánus *ars erotica* fogalmának segítségével. Végezetül, az utolsó fejezetben a szerző az esztétikától kissé eltávolodva, a zsidó identitás és önmegvalósítás problematikájára koncentrálna egy meglehetősen személyes vonatkozású esszében.

A szómaesztétika megalkotója már az Előszóban világossá teszi, hogyan érdemes közelítenünk a tudományához. Ő maga érdeklődve, filozófiájának különböző interpretációiként és kritikáiként, végeredményben gyümölcsöző szakmai párbeszédként értelmezi műveinek a világban

megjelenő fordításait és válogatásait, így a jelen kötetet is, olvasóit pedig szintén e párbeszédbe való bekapcsolódásra biztatja.

„A humán tudományok megközelítése a test felől” című fejezet a testközpontú szómaesztétika létjogosultsága mellett érvel. Erre azért van szükség, mert a modern nyugati filozófiában a test marginalizálódott, többnyire lekicsinylő kategorizálások tárgyát képezi. Ez vezet a szerző gondolatmenetét afelé, hogy ne csupán egy új vizsgálati tárgyat vezessen be a filozófia mezejére, hanem a bölcsészettudomány újragondolásán munkálkodjon.

A humán tudományok küldetése emberi állapotunk megfigyelése, megértése és tökéletesítése. Testünknek, mint emberi valónk alapvető részének, illetve mint minden érzé(kel)ésünk, gondolatunk és cselekedetünk előfeltételének, kulcsszerepet kellene játszania e tudományok vizsgálataiban. Ennek gyakran az ellentéte játszódik le, Shusterman szerint két okból. Az egyik, hogy testünk nyilvánvaló módokon képviseli emberi mivoltunk alapvető kettősségét. A test kifejezi, hogy egyszerre vagyunk szubjektum és objektum, a szerző szavaival „[t]est is *vagyok* és testem is *van*” (Shusterman 2014, 27); egyszerre tesz mindannyiunkat emberré és oszt fel bennünket különböző etnikumokra, nemekre, végső soron pedig egyénekre; az érzékelés és megértés eszközeként pedig egyszerre szolgáltat nekünk tudást és áll annak útjában korlátai révén. Így válhatott „megtévesztő testi börtöné[vé]” (34) az elmének, hiszen „mélységesen ódzkodunk a halandóságból és az esendőségből adódó emberi határaink elfogadásától, amit a test oly világosan szimbolizál” (35). A test elmarasztalásának másik oka, hogy céljaink pusztá eszközeként, a lélektől különállóként és annak alárendeltként kezeljük. A test humanista felfogása és vizsgálata *mellett* szóló érv lehetne annak „a humanitás legfontosabb és nélkülözhetetlen eszközeként való felismerése” (37), ha a humanista kultúrában az eszközszerűség fogalma nem társulna az alsóbbrendűség gondolatával. A bölcselek a célokra koncentrálnak gyakran lebecsülik az eszköz szerepét, melynek semmilyen szellemi vagy művészi értéket nem tulajdonítanak.

Ahogy Shusterman meggyőzően rámutat, mindamelllett, hogy a célokra túl az eszközökkel is törődnünk kell, azt is ideje megkérdőjeleznünk, hogy egyáltalán értelmezhetjük-e a testet pusztá eszközként. A festék és a művész kézmozdulata is részei az elkészült festménynek; a táncművész teste „éppúgy tartozik a táncos munka céljai, mint eszközei közé” (50); és nem utolsó sorban a művészet élvezetének is van egy szomatikus oldala. Tehát „[a] szóma nem pusztán eszközszerűen értékes humanitásunk tökéletesítéséhez, hanem része is e nagyraértékelt célnak” (51), így szükséges, hogy a humán tudományok is érdeklődéssel forduljanak felé.

Ezt az érdeklődést, illetve a szomatikus érzékek és a szomatikus tudatosság művelését tűzte ki célul Shusterman szómaesztétikának nevezett programjában. Kutatása tárgyának a szómát, az élő, elmétől elválaszthatatlan testet, vagyis testi szubjektivitást, „az érzéki-esztétikai élvezet (aiszthészis) és a kreatív önformálás helyét” (25) nevezi meg, programja pedig egy interdiszciplináris, leírást és előírást is magába foglaló vállalkozás. Shusterman analitikus, pragmatikus és praktikus ágait különbözteti meg a szómaesztétikának, melyek által az a teoretikus és gyakorlati érdeklődést, valamint a testgyakorlásban való tényleges részvételt is magába foglalja. „Szómaesztétikai tudatosságunk érzékenységét a testen keresztüli gondolkodás javítása érdekében nevelve és művelve nem csupán az emberi kultúra anyagi eszközeit bővítjük, hanem saját alanyi kapacitásainkat is, hogy élvezni tudjuk azokat”, foglalja össze célját Shusterman (51).

„A szómaesztétika és az esztétika határai” című fejezet végigköveti Shusterman kutatási területe kialakításának történetét és ismerteti annak elméleti forrásait és inspirációit. A nyugati filozófia keretei a szómaesztétikának már születésekor is szűkösek lettek volna, akár vizsgálatainak tárgyait akár módszereit tekintjük. Shusterman tudománya térben és időben is szokatlanul nagy távolságokat áthidalva számos, más esetekben egymást kizáró, a testhez kapcsolódó diszciplínát foglal egységbe, nyugati és keleti filozófiai eszmék mellett többek közt harci művészeteket, pszichológiát, idegtudományt, szociológiát és anatómiát.

Richard Shusterman eredetileg az analitikus esztétika tudományára specializálódott, azon belül pedig irodalommal foglalkozott. Egyéb művészetek iránti érdeklődésének köszönhetően az irodalomelmélet határait korán átlépte, majd hermeneutika elméletekkel és egyéb filozófiai iskolákkal kísérletezve jutott el a pragmatista filozófiához, ahová, mint filozófust, ma is sorolják. Shusterman pályájának íve meglehetősen szokatlan volt, munkáját többszörösen határsértőnek minősítették, különösen a popkultúrát védelmükbe vevő írásai miatt. A szerző erre reflektálva rámutat, hogy az esztétika alapvetően hordoz magában egy határsértő minőséget, a modern esztétikát pedig érthetjük úgy, „mint egyfajta kísérletet arra, hogy átlépjük a szépség, a fenségesség és az ízlés régebbi filozófiai határait” (59).

Az analitikus esztétika ezzel ellentétben a múlt század közepén szigorú, pontos kategóriákat és határokat vezetett be az esztétika területére, kísérleteket téve arra, hogy meghatározza, mi maga az esztétika, a művészet, vagy hogy mi számít autentikus műalkotásnak. Ennek eredményeképpen a művészetet elszigetelték az élet más területeitől, az analitikus elméletek pedig pusztán leíró jellegűvé váltak, „kibúj[va] a felülvizsgálatra irányuló törekvések és társadalomkritikai vonatkozások alól, [...] a fennálló kulturális status quót reprezentál[ták] és erősít[ették] meg” (71). Shusterman erre a helyzetre a

pragmatista esztétika módszereiben látja a megoldást, melyek nem vetik el a művészetbe való elméleti beavatkozásokat, ezek mellett pedig továbbra is a hermeneutika, a kritikai elmélet és posztstrukturalista elméletek segítségével igyekszik orvosolni a leíró, fetisizáló, elszigetelő analitikus iskola problémáit, illetve tovább gazdagítani a művészet fogalmát az esztétikai tapasztalatra helyezve a hangsúlyt.

A pragmatista esztetikából, illetve abból a törekvésből, hogy az esztétika minél közelebb kerüljön a gyakorlati élethez, született végül a szómaesztétika tudománya, mely alapjaként tételezi, hogy minden (esztétikai) tapasztalásunk és cselekedetünk megvalósulásának feltétele a test. A kísérlet, mely szómaesztétika néven vált népszerűvé egyrészt a filozófia testtől és vágytól való elhatárolódásának kritikáját tűzte ki célul, emellett azon ókori eszme inspirálta, mely szerint a filozófia életmód, azaz nem egy intézményesített tudomány, hanem maga az élet művészete. Ahogy Shusterman megindokolja: „a megtestesülésnek a filozófiai gyakorlat jelentős aspektusának kell lennie, mert ez az életnek is lényegi aspektusa” (74). „[A] filozófia gyakorolható és gyakorlandó is a testünkkel” (75), fűzi tovább a szerző, hangsúlyozva, hogy a szomatikus diszciplínák (például a harci művészetek, masszázis, vagy különböző meditációk) gyakorlása is elengedhetetlen, hiszen ezek révén pallérozhatjuk észlelési képességeinket. A szómaesztétika túllépi tehát a teoretikus törekvések határait, érdeklődési spektruma pedig szokatlanul széles, Shusterman is a reneszánsz művészetelmülethez hasonlítja, mely szintén olyan, a modern humán érdeklődéstől távol álló elemeket fogadott magába, mint az anatómia vagy a matematika.

A szómaesztétika ezen összefoglalójában azonban, a széles érdeklődési kör dacára gyakorlatilag nem esik szó a test gender szempontú megközelítésről, noha ez a testelméletekben egyébiránt ritkán marad megemlítetlen. Nyugati bölcselőket tekintve időben Platóntól a kortársakig terjed a szerző figyelme, ám nem említ nő, illetve női aspektusokat figyelembe vevő előfutárokat. A nőiség csak futólag, magával a testtel azonosítva, az alárendeltség és alábecsültség bevett szimbólumaként jelenik meg a lélek szolgájának (szolgálólányának) képében (38), ám a társadalmi megtestesülés elnyomó aspektusának feminista elméletei kimaradnak az érvelésből, jóllehet azok beépítésével jelentősen gazdagabbá válna Shusterman kutatása. A feminista filozófusok, köztük Elizabeth Grosz, Judith Butler vagy Julia Kristeva, megkerülhetetlen elméletekkel járultak hozzá a megtestesült szubjektum elméletének kidolgozásához, a Shusterman által megfogalmazott dilemmáik kulcsát pedig sokszor épp a művészetekben találták meg.

A kötet talán legkevésbé szokványos és legprovokatívabb része a harmadik, „Az ázsiai *ars erotica* és a szexuális esztétika kérdése” címet viselő fejezet. Egyúttal ez a szöveg írja felül a legsikeresebben a köztudatban élő idős, szakállas, szakadatlanul könyvek felett görnyedő filozófus képét (melyet a szerző Gerrit van Honthorst *Az állhatatos filozófus* című festménye kapcsán idéz meg), illetve a nyugati filozófia elitista, kirekesztő attitűdjét.

Műalkotásainknak mindig is jelentős része foglalkozott a testtel, a vágygal és az erotikával, ám a filozófia következetesen ellenségesen viszonyul ezekhez a témákhoz, mi több, „hajlamos az esztétikai tapasztalatot a szexuális tapasztalattal szemben meghatározni” (82). A szépségről egy fennkölt és racionális képet őrizve a filozófia rendszerint nem bocsátkozik a szexuálisan vonzó testek vizsgálatába, különösen nem azok esztétikai értékét illetően. Shusterman ezt a hozzáállást előítéletesnek tartja, s a szexualitás és esztétika között, ahol a tradicionális filozófia ellentétet hangoztat, ő párhuzamokat vél felfedezni: többek közt mind a szexuális, mind az esztétikai tapasztalat kiemelkedik a mindennapos tapasztalatok közül, és gyakran érdek nélkül, önmaga kedvéért keressük a szexuális tapasztalatot csakúgy, mint az esztétikait. A szexuális tevékenység tehát felfogható esztétikaiként, a művészetet pedig nem választhatjuk el életünk többi részétől, így érvel Shusterman, amikor a Foucault-tól származó *ars erotica* kifejezés alatt „valóban esztétikai értelemben vett művészet[et]” (86) és nem puszta szakértelmet vagy jártasságot ért.

Mivel a nyugati filozófia a szexuális esztétika terén nem bővelkedik elméletekben, Shusterman ehelyütt a korábban Michel Foucault által vizsgált ázsiai tradíciók felé fordul. Foucault, aki a filozófiában szintén rendhagyó módon művészetként ünnepli a (homo)szexuális gyakorlatot, Shustermanhoz hasonlóan megfigyeli a különbséget aközött, ahogyan a nyugati és keleti kultúra kezeli a szexualitást, az előbbit *scientia sexualis*nek, az utóbbit *ars eroticának* nevezve, ezzel is érzékeltetve, hogy az egyik a természettudomány, míg a másik a művészet felé hajlik. Shusterman kiemeli még, hogy Foucault „nem úgy mutatja be [...] a szexuális aktivitást, mint ami teljesen elszigetelt az egyén életének és szubjektivitásának többi részétől. Önmagunknak mint szexuális alanynak a megformálása saját személyiségünk körültekintő kialakításának fontos része” (90). Foucault a kínai tradíciókat vizsgálva megállapította, hogy az erotikus művészetek e művelői „a gyönyörben legelső sorban a gyönyört keresik” (91), az életet jobbá tevő tudást halmozva.

Ezen a ponton a szerző felhívja a figyelmet néhány fontos félreértésre. Foucault olvasata szerint ugyanis a kínai *ars erotica* szöges ellentétben áll a szexualitás tudományos és orvosi megközelítéseivel, ám ahogy Shusterman rámutat, a kínaiak ilyen témájú írásai épp az orvosi

irodalom egy ágát alkották, és noha foglalkoznak a gyönyörrel, kitüntetettebb szerepet szenteltek az egészség férfi és női energiákkal való gazdálkodás útján történő megőrzésének. Bár a szerző nem tagadja a kínai *ars erotica* esztétikai jellegét, sokkal szemléletesebbnek tartja az indiai szexualitáselméletet, lévén, hogy ez utóbbi jobban előtérbe helyezi az esztétikai vonatkozásait.

A *Káma Szutra*, a *Koka Szásztra* és az *Ananga Ranga* szövegeit vizsgálva Shusterman bemutatja, hogy az indiai erotikus művészet több szempontból is szorosan kötődik olyan művészeti ágakhoz, mint az éneklés, a tánc, az írás, vagy a rajzolás. Kitüntetett esztétikai szerepe van például az erotikus esemény előre megtervezett színhelyének, de esztétikai szándékot fedezhetünk fel azon indiai szokásokban is, ahol egymás testén harapásokkal és karmolásokkal formákat, mintákat előidézve „a szexuális teljesítmény képzőművészeti teljesítménnyé is válik” (103), különösen mivel ezekre a mintákra ők maguk is művészi ábrázolásként tekintenek. Az erotika és a művészet kapcsolata még egyértelműbb, ha megfigyeljük, hogy India szépművészete, például költészete és szobrászata ugyanúgy merít az *ars erotica*-ból, mint az a többi művészetből. A szómaesztétika a céljai miatt is fontosnak tartja az *ars eroticát*, ugyanis az jelentősen és tudatosan „fejleszti mind érzékelő, mind motorikus képességeinket [illetve] a másság és a sokféleség iránti etikai érzékünket is” (109-10), így a nyugati kultúrában több szempontból is terápiás módszernek bizonyulhat.

Az utolsó, „Jövőre Jeruzsálemben? A zsidó identitás és a visszatérés mítosza” címet viselő fejezet önéletrajzi ihletésű, s ezzel Shusterman ismét a filozófia határait feszegeti. Az eredetileg 1997-ben íródott esszé az esztétikától az etnikumok kérdése felé fordulva a (diaszpórában született és szekulárisan nevelt) zsidók identitásának realizálását problematizálja.

A zsidó származású szerző Amerikában született, majd Izraelben és Európában élt mielőtt ismét visszaköltözött volna az Államokba. Személyes tapasztalatain keresztül posztmodern szellemben interpretálja újra az Izraelbe való visszatérés mítoszáét, melyet gyakran tartanak a zsidó önmegvalósítás egyetlen módjának. Shusterman itt a személyiség megkonstruálásának problémáját gondolja újra, elvetve azt a teóriát, miszerint a személyiség esszenciális, eleve adott alapon nyugszik. Szem előtt tartva, „hogy a személyiség inkább társadalmilag konstituálódik, mintsem ontológiailag adott”, azaz nélkülözi azt az esszenciális „magot”, melyet a filozófia gyakorta feltételez, Shusterman elméletében kulcsszerephez jut az esetlegesség, mint az identitás természete. „A [...] személyiség esetleges produktum kell, hogy legyen, hiszen olyan különböző társadalmak által meghatározottan alakul, amelyek maguk is a történelmi esetlegességek (változó) produktumai” (117). Emellett Shusterman az identitás Foucault és

Richard Rorty által képviselt elméletét tartja fontosnak, azaz „önmagunk saját narratívánk általi megalkotásá[t]” (ibid), ami pedig a személyes tapasztalások fontosságát hangsúlyozza. Amellett, hogy „[c]sak a róla szóló narratíva révén tudjuk meghatározni a személyiséget” (120), a szerző figyelembe veszi azt is, hogy ezek a narratívák változóak és szerteágazóak, kizárva így a stabil önazonosság lehetőségét, de szétforgácsolt és instabil személyiség helyett többszörös személyiséget feltételeznek, mely nála váltakozva előtérbe kerülő amerikai és izraeli személyiségekként jelenik meg.

A szekuláris zsidó identitás beteljesítésének—mely a szerző személyes célja is—ígéretes, és egyes meglátások szerint szükséges útjának sokan az *aliját*, azaz a zsidók Izraelbe való visszatérését, „felemelkedését” tekintik. Shusterman A. B. Yehoshua, izraeli szerző elméletét veszi alapul, amely az Izrael és a *gola* (a diaszpórabeli élet) közötti ellentétet hangsúlyozva állítja, hogy a zsidó önbeteljesítés egyetlen útja az alija. Yehoshua elítéli a golát, mint „neurotikus, fájdalmas és kényszerű” (125) állapotot, melyet a skizofréniához hasonlít. Gyakran kevésbé megalapozott érvei szerint a *gola* egy abnormális, bukott helyzetet, a száműzöttséget testesíti meg, míg Izrael magát a szabadságot jelenti, ezen felül a golában folytatott élet az Izrael-béltől kulturálisan is sokban különbözik.

Shusterman sorra cáfolja ezeket a premisszákat, emlékeztetve például, hogy a zsidó nép vallását és egységességét is száműzetésben alakította ki, hogy maga Mózes is a golában vitte véghez teljes munkásságát, és nem utolsósorban, hogy a *gola* nélkül az alijának sem lehetne jelentősége. Ezen kívül a szekuláris Izraeli kultúra, Izrael szépművészete, dalai, táncai, melyek Yehoshua szerint lényegesen különböznek a golában megtapasztalhatóktól, mindig is idegen befolyások által alakultak ki, ami többféle európai és arab, a jelenben pedig főleg amerikai kulturális behatást jelent.

Izrael és a *gola* végeredményben kölcsönösen egymástól függőnek bizonyulnak, így a zsidó identitás számára az alija mellett a *gola* is alapvető fontosságú. Shusterman ezeket szem előtt tartva egy újfajta narratívát ajánl a zsidó identitás megkonstruálásának, mely „a jerida és az alija, az eltávozás és az Izraelbe történő visszatérés ciklusai által valósul meg” (133). Ez a körkörös struktúra gazdagabb tapasztalási lehetőségekben, mint Yehoshua elmélete (mely az aliját egyszerinek és véglegesnek tekinti), újabb és újabb fázisaival támogatja a személyiség szüntelen fejlődését, ezen felül rugalmasságának köszönhetően összeegyeztethető életünk esetlegességeivel. A szerző egyik legfontosabb meglátásának tartom ezen fejezet konklúzióját, mely hangsúlyozza, hogy „[h]atalmas különbség van [...] aközött, hogy együtt élek egy esetlegességgel, és aközött, hogy az önmegvalósításom projektjévé teszem” (134).

A *Szómaesztétika és az élet művészete* egy sok témát és tudományos elméletet felölelő, de közérthető és könnyen követhető tanulmánygyűjtemény. Shusterman helyenként közvetlen hangvétellű, hangos gondolkodásra emlékeztető magyarázataival (melyekkel a szerző egyértelmű célja viták, párbeszéd elindítása) érzékelteti, hogy írásait nem feltétlenül szükséges teoretikus szemmel olvasni. A szerző filozófiáról kialakított képe sok embert enged közel a tudományhoz, ami nem csak szimpatikus és alázatos gesztus, hanem elmélete csiszolásának egy tudatos módja is. Elsajátítandó elmélet helyett kedvünkre formálható eszközként ajánlja a szómaesztétikát. Ahogy egy korábbi tanulmányában magyarázza, mind festők és szobrászok vagyunk, alapanyagaink pedig a saját húsunk, vérünk, és csontjaink (Shusterman 1999, 310). A szómaesztétika szerteágazó programjának műveléséhez egyéni kreativitásra tehát legalább akkora szükségünk van, mint tudásra.

*Farmasi Lilla
Szégedi Tudományegyetem*

Felhasznált irodalom

Shusterman, Richard. 1999. [“Somaesthetics: A Disciplinary Proposal.”](http://www.staff.amu.edu.pl/~ewa/Somaesthetics.pdf)
Journal of Aesthetics and Art Criticism 57.3 (Summer), 299-313.
<http://www.staff.amu.edu.pl/~ewa/Somaesthetics.pdf>